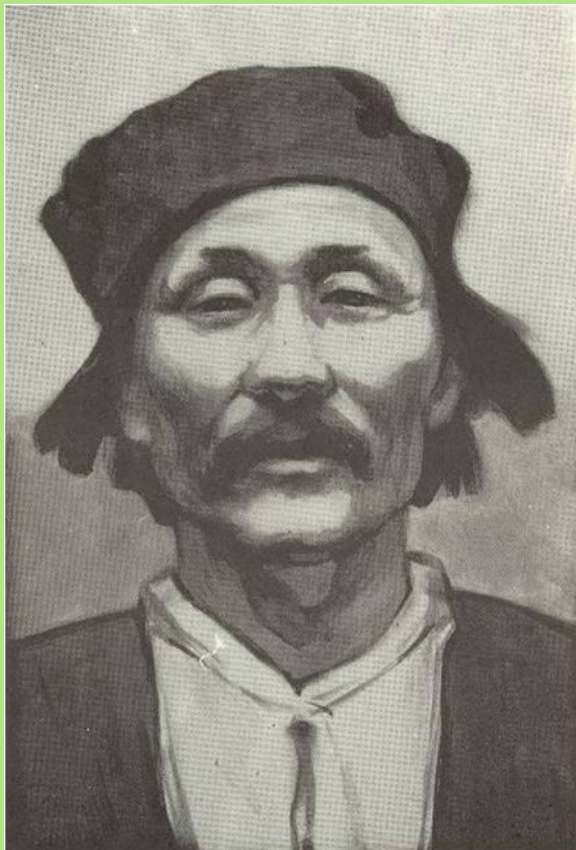

ЖАҢҒАР

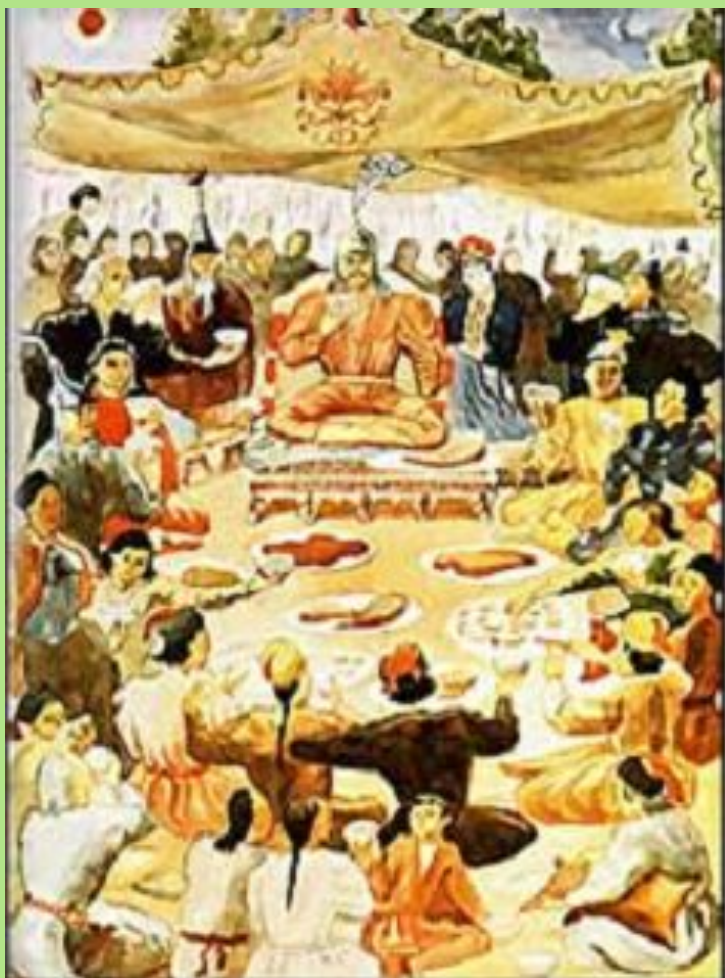
**Буурл һалзн мөртә Бульңһрин
көвүн
Догшн Хар Санлын бөлг**

Ээлэн Овла

(1857-1920)

Ээлэн Овла Баһ Дөрвд нутга Хуцин толһа (Ик Бухс) гидг һазра күн. Арвн хойр настадан «Жаңһрин» арвн бөлгиг чеежэр дасч авсмн. Хойр авһнь - Күсмән Марһш, Делтр хойр Овлад «Жаңһр» зааж өгч. Хөр күрсн наснасн авн Овла әмтнд «Жаңһрин» бөлгүд дуулн келж йовсмн. 1908-гч жилд Санкт-Петербургск императорск деед сурһулин оютн Очра Номт Овлаһас «Жаңһринь» бичж авсмн. 1910-гч жилд Питер балһснас ик номт профессор В.Л. Котвич Овлаһур ирж, «Жаңһр» соңсч бичв. Ээлән Овлан санл Хальмг Таңһчд икәр тевчгднә. 1972-гч жилд «Красносельский» селәнд Овлан музей секгдв. Элстд «Иньглт» паркд дүрсләч В. Г. Васькин Ээлән Овлад нерәдгдсн бумблв босхв.

Долан дуңһра күцэд суусн цагт

Дүүвр хар арзин сүүр дунд

Эзн Жаңһр зөрлг болв:

-Бульңһрин Догшн Хар Санл минь!

Чамаһан нег хэр һазрт зарн гижәнэв

Зархларн, Күдр Заарин Зан Тәәж хаанд,

Эл болхла, ээлинь соңсад,

Мини кел гисн үгиг күргж келич,— гив.

-Буйн төгс ааван буй уга окад,
Бурхн сээхн ээжэн көвүн уга окад,
Бум өрк алвантан нойн уга окад,
Бумбан сээхн хатан һанц бийинь хаяд,
Буурл һалзнарн таниг дахсн эс билү
би?

Хэр һазрт һарад одхла,
Ард минь келдг
Ах-дүүһин оңһа угалм,
Хэр һазрт хатрад йовхла,
Халун хээсн хот өгдг
Эгч-дүүһин оңһа угалм,
Нанд орхнь чигн үлү
Арслң чиирг бөөнэлм,
Эднэс зархнтн,— гиж уульн,
Алтн ширөһэснь эдс авн келв.

Олн, өнр гиж бичэ өөһич,
Мини кел гисн үг келэд ирич,
Эл болад бээхлэ, тэвн жилэ татлһ,
Миңһн нег жилэ алв өгч,
Оруд нутг болх аминь авч ирич;
Дэн болад бээнэв гихлэ,
Хар-цоохр тугинь шуучж хавтхлад,
Нээмн түмн хар һалзн агтынь
Нанд көөж ирич,— гив.

Байн Күңкән Алтн Чеежнь келн бээнэ:

Эдү Хэргэзэвүн

Йжрнуйюсвдэрдүлтөгсгсн
Эдлн бээнэ
Нанла эдлн ухарлыг
Көвдмгкөвсүнджэ, — гив.

Сандгв Санлыг,

Мөр тохлнн

Хазар -
узdechka

Жола - повод

Хазарин
амһа -
удила

Бүүрг - лука
седла

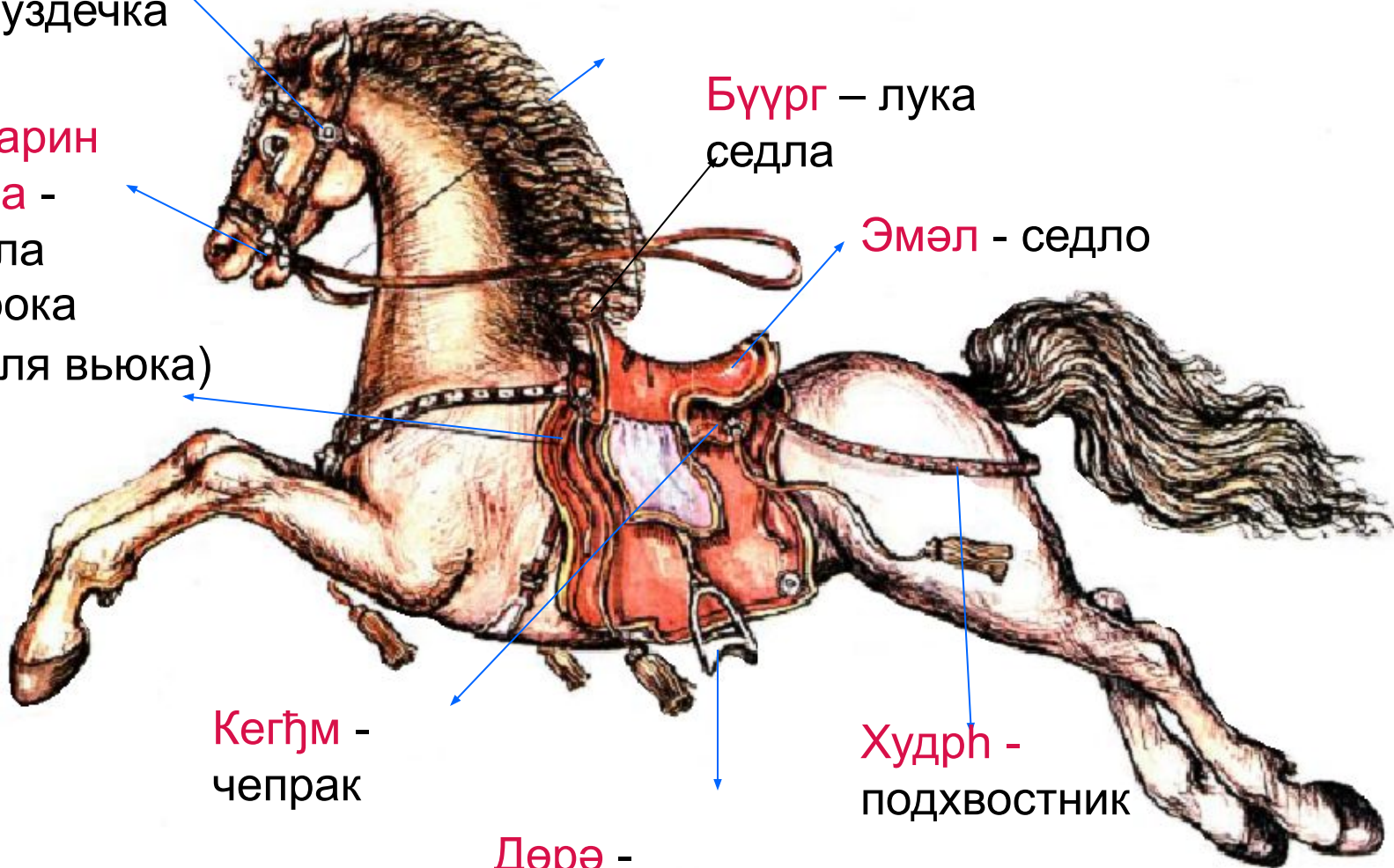
Эмэл - седло

Һанзһ - торока
(ремешки для вьюка)

Кегһм -
чепрак

Худрһ -
подхвостник

Дөрө -
стремя

Күдр хар мөрчнь
Күүнэ көврдгин дүңгэ
Күрл мөңгн уудта
Хазаринь авад һарв.
Эңгин оln сээдүдин күлгүдтэ
Көк девэн өвснд,
Киитн булгин уснд йовгсн
Буурл һалзныг көтлэд,
Өндр шар-цоохр бөөшңгиг зөв эргэд,
Хашр мөңгн үүднд авад ирв;
Болдын сөөһөр боһчад,
Төмрин сөөһөр тушад,
Шуһл мөңгн цулвраснь
Тэвн сээни көвүдэр бэрүлгсн бээдг;
Дег мөңгн делтр тальвад,
Дегц зурһан давхр тохм тальвад,
Дөш хар эмэл тальвад,
Ке шар-цоохр оlnцгин захар
Келкэ найн нөөмн һорькиг
Хорн шүүһөр эвклдүлн татв;
Зуран экн тал бээдг
Зун нөөмн хоңхинь зүүһэд ирв.

Мөрнө магтал

Хурдн бийэн
Ялмн сээхн ха талан хураһад,
Хурц бийэн
Хойр нүдн талан харад,
Зурһан тө чикэн хээчлж,
Өрмин иш сояһарн
Күрл мөңгн уудыг дөлилһэд,
Саңсаһарн сар, нарнла наадад,
Саһг дөрвн туруһарн
Тер Бумбин орнд зөвлм болад,
Шуһл мөңгн цулврасн бәрсн
Тәвн сээни көвүдиг
Иигән-тиигән сөң татад,
Дөчн йисн сара һазрт
Гүүхән санн бөөв.

Малян магтал

Һунн царин арсар һоллгсн,
Дөнн царин арсар девллж гүргсн,
Хорта моһан зо дуралһсн,
Махн болдар альхлгсн,
Төмр болдар товчлгсн,
Залу зандар ишлгсн,
Зала торһар салдрһлгсн
Өәрстин хар елдңиг
Барун һарин альхнд
Шүүсн һартлнь бәрэд босв,

Күнд һарта Саврнь босн,
Найн негн алд ээв балтан
«Хәр һазрт кергтә зер-зев» - гиж өгв.
Дарунь Арслңгин Арг Улан Хоңһрнь
Далн негн алд билгин шар болд үлдән
«Хәр һазрт кергтә болх зер-зев,
Барун таша деерән зүүж йов»- гиж
Санлдан босн өгв.
Дарунь баатр Гүзән Гүмбнь,
Бумбин орндан һатлгсн
Хар болд ханжалан
«Зүн бийдән хавчулж йов,
Хәр һазрт кергтә»- гиж келн
Санлдан босн өгв.

Болд хар хоңшаринь
Тас тээрэд цокн унһав.
Алтн жолаг хэрү эргүлэд,
Махинь цөкүр-цөкүрэр
утлад, тараһад хайв.

Эгц нурвн сара назрт гүүлгв.
Өмнэснь нарн-сар болгсн сээхн
бер
Иирн йисн күчн төгсгсн идәһән
авад,
«Мана ах ундасж, өлсж йовх» гиж
Дуулн аашхнь үзгдв.
«Лавта хорта бирмн чигн» гиж
— Күүкн, бачм кергтә йовнав,
санв!
Хәрүдтән ирэд идәһичн эдлсүв,—
гив.
—Идән, ундым эс эдлсн чамаг
Зүркнәнчн экнд хар болд
хоңшаран
Орулад шимхлә, чи медхч! —
гиж
Келәд, арднь орв....
Долан долан
дөчн йисн хонгт гүүлгв чигн,
Болд хар хоңшарнь
Бумбин найн нәэмн алд
Сүүлднь күрн алдад йовна.
Арслңгин Арг Улан Хоңһрин өгсн
Далн негн алд
Билгин шар болд үлдиг сүһ татад
авб.

— Тер элчд эрт зөвөн күргтн;
Залу бийэр йовхла, алад оркм догшн
гинэ,
Арагни бийэр йовж,
Алдл уга тер күчтэ элчиг дахулж,
Идэн, унд эдлүлэд мордултн» гилэ,—
гив

Эгц нурвн сара һазрт гүүлгв...
Өмнэснь нарн-сар болгсн сээхн күүкн
Нэрхн хоңһр мөртө
Алтн жолаһан зөв эргүлж ирэд,
Зүн дөрөднь мөргэд:
—Ах нойн баав, мендлий, золһий! —
гив
Үчүкн түвин хаана күүкн билэв,
Эл седклин үндсэр йовлав,
Эңкр ах Санл,
Танд зөвөн келхэр ирлэв.
Ахим, Күчтө Күдр Заарин Зан Тээж
хаана
Нутгас элч ирэд, авч одад,
Тамд хайж орксн бээнэ.
Мана нутгин өөлдөч
Куңкән авһа келгсн билэ:
«Нарн һарх тал бөөдг нутгта
Үзңгин үлдл, үйин һанц
Жаңһрас Күчтө нег элч маңһсин ор
дарх,— гилэ.

Үчүкн түвин хаани
Бумбан улан өргэн өмн ирэд,
Хойр күлгэн сөөһөд,
Хашр мөңгн үүднэ
Хоңх жиңнүлж, татад орв.
Дүүвр хар арзин сүүр болад суув
Хамг нутгарн хурад,
—Хэрин маңһсин ориг даргсн
цагтан
Мана хан көвүг хээрлж
Тэвүлж өгтн! — гиж
Уульн сөгдн эрв.
Зөв гиж келэд,
Өрүн ирэд, үдлэ мордн гисн бийн
Хойр долан хонгт бээлһв.

Одн цаһан

Өдв балтан суһад,

Хаяһи нүдн Хөврийн мөлт цокад,

Кудрад хар хөвд ирв. Кү цокад,

Танһ билгинь таспад,

Тавн ухаһинь тараһад,

Босн ишкһн цокв.

Эргд хар нүднән житх тасрулад,

Элв сээхн хонһр мөрнәнн

Дөлн хөйрүд бовд төдгиг тас цокад,

Хар уланд хөрмөн бөлн шүүдөд,

Эмэлин буурғ деер кем дарад,

Дөрвн хонһ Буурһ наһзн деерн

Дөш болгһн сээр деерн

Ухан уга йовулв.

Дөрвн хар савринь

Ардаснь нуурэд авн гив чигн,

Тадсл болһж күлөд һанһлв,

Халһта Бумрал барьдл уга йовад,

Хурдн хөйринн эмэлин

Ардквд Оһнлар утад, әһэд авб.

Алтн доһран авад, кешәд һарв.

Алдр богдынн сәкүснд зальврн,

Әәв балтан авад әргж ирэд,

**Зан Тээж хая бийнь уурлад,
Уулын чинэн оһтр Шар-Цоохрарн дэврэд
ирэд,
Буурлын найн нээмн алд
Бумбин сээхн сүүлэснь шүүрэд авб.
Сай күцгсн церг дундан
Авад, «үнгиг бэртн» гиһэд, шивэд оркв,
Санлын ардаснь
Тавн миңһн жид дегц чичв.
Буурлын омрунд
Бас тавн миңһн жид дегц шигдж.
Санл, адг арань зууньрад,
Арвн хойр сүрэнь
Амн өөднь деврэд,
Алдр Жаңһрин ура дуудад
Хээкргсн дуунд,
Халуч Буурл һалзн
Доргшан түмн нээмн миңһ
Бухн цеглэд,
Деегшэн түмн нээмн миңһ
Бухн цеглэд окснд,
Омрунд бээсн тавн миңһн жид
Дегц хуһрад унв.
Санлын ар далд шигдсн
Тавн миңһн жид бас унв.**

Һаң халун, салькн ик болад,
Амнднь уух усн олдл уга,
Буурл һалзнь
Керлкәднь өөкн уга болад,
Кемлкәднь чимгн уга болад,
Дөрвн келән цахлад,
Беткин уңг үмкәд киисв.
Санл һанзһдан бәәсн
Одн Цаһаниг шивж оркад,
Буурлан үүрәд,
Уулын ора деер һарад,
Уулын хавчгт дүрчкәд,
Хәрү һарад дәәнлә халдв;

Арвн хойр баатрнь хэрглдж һарад,

Күлгүдән тохлдв.

Богд Жаңһрин Бумбан арнзл

Зеердинь бас тохв.

Баатр Бумбин шар-цоохр туган авад,

Өмн бийднь Бор Маңна мордв.

Алдр Жаңһрнь

Арнзл Зеердән көлгләд һархла,

Арднь шарин зурһан миңһн

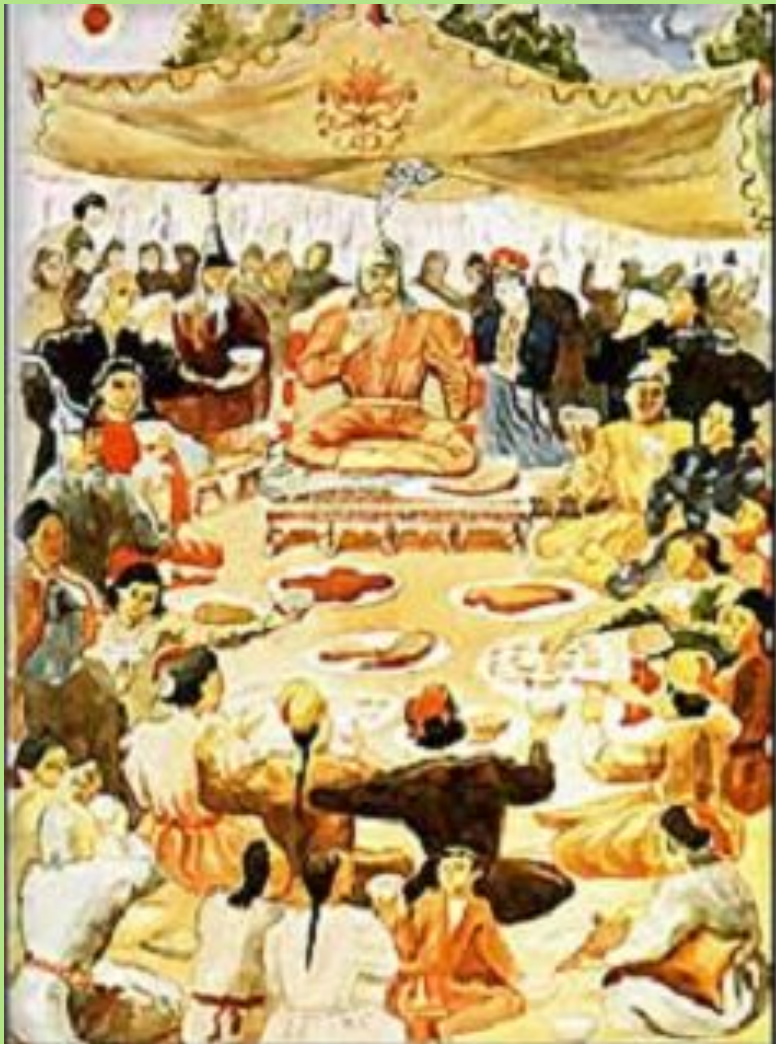
Арвн хойр баатрнь дегц дахв.

Битва при Калке, 1223 год

Дөчн йисн хонгт бээр болад,
Түмн цаһан бодцгинь
Тус-тустнь күлэд оркв.
Алдр нойн Жаңһр
Арман татж авад,
Сай күцгсн церг дундан йовсн
Зан Тээж хаана бийинь дэврэд,
Армдад, шарин зурһан миңһн
Арвн хойр дундан авад ирв.
Күнд һарта Саврнь
Күрңгэрн ирэд,
Барун халхднь
Бамбин улан тамһ дарад,
Миңһн нег жилә алв өгх болһад,
Жаңһрин көлд һурв мөргүлэд,
Андһаринь авб.
— Үүнәсн хэрэд,
Үчүкн түвин хан көвүг
Эрк биш тэв! — гиж закв.

Элвг шарин зурхан миңһн
Арвн хойр бийэрн шаргж мордад,
Бумбин оран темцэд,
Өдриг өдр гил уга,
Сөөг сө гил уга йовад,
Өндр шар-цоохр бээшңгин
Хашр мөңгн үүднд ирж буув.
Алдр нойн Жаңһрнь
Арвн хойр сээнэр дөңнүлж,
Алтн бээшң дундан,
Дөчн дөрвн көлтө
Дүүвр мөңгн ширэ деер
Дүүрң һарх арвн тавна сар мет
Мандлн суув.
Эмнг гүүдин үсн
Элвг арзин сүүр болад,
Өмнкәсн үлү,
Хөөткәсн ик жирһлтө болад суув.